

Henrik Jacob Wikar – afrikaresenär

Greger Granwik

Henrik Jacob Wikar är känd för afrikadagboken utgiven i hans namn. Wikar var emellertid ingen antropolog eller upptäcktsresande, som sentida forskare gjort honom till, utan på flykt undan lagen och sina gäldenärer. Föreliggande text är avsedd att rätta till missförstånd och felaktigheter i tidigare forskning om afrikaresenären H. J. Wikar.

Barndom och studier

Henrik Jacob Wikar föddes i Gamlakarleby den 28.10.1752. Han var lantmätare Johan Jakob Wikars och prostdotter Margareta Carlborgs enda barn. Om Henrik Jacobs uppväxt vet vi nästan ingenting. Hans far dog 1755 av kallbrand i högra armen och hans mor gifte om sig med Johan Holmberg, också han lantmätare. Vi kan anta att Henrik Jacob växte upp i en kulturellt medveten miljö med litteratur, språk och musik. Han tog del av sin fars och styvfars lantmäteri verksamhet, det har vi bevis på senare.

Den 24.7.1769 inskrevs H. J. Wikar vid Åbo Akademi. Det var upplysningens tidevarv. Per Kalm hade publicerat sin berättelse ”Resa till Nordamerika 1748–51”. Kulturell verksamhet på alla områden var på modet med prästerskapet som föregångare. I Nedervetil experimenterade Anders Chydenius med ”Americanska Näfwerbåtar” med Kalm som handledare. I Terjärv hade Georg Mathesius förslag till att förbättra gödselns verkan.

I Åbo började Wikars karaktärsdrag komma fram. Studentlivet den tiden var minst sagt stormigt, man drack mycket och duellerade för minsta småsak. Trivialt fyllerisnack uppfattades som kränkande och slutade med korsade klingor klockan sex på morgonen i någon dimmig glänta. Wikar hade förutom de ”vanliga svagheterna” också ett obehärskat spelbehov. Tärningar eller kort, vad som helst bara det gällde pengar. Man kan undra hur mamma Margareta ställde sig till bönebreven om mera pengar. Kanske var morfar

Carlborg lite svag för honom, han studerade ju teologi? Men för teologin tycks övertygelsen ha saknats, ty han övergick till medicin.

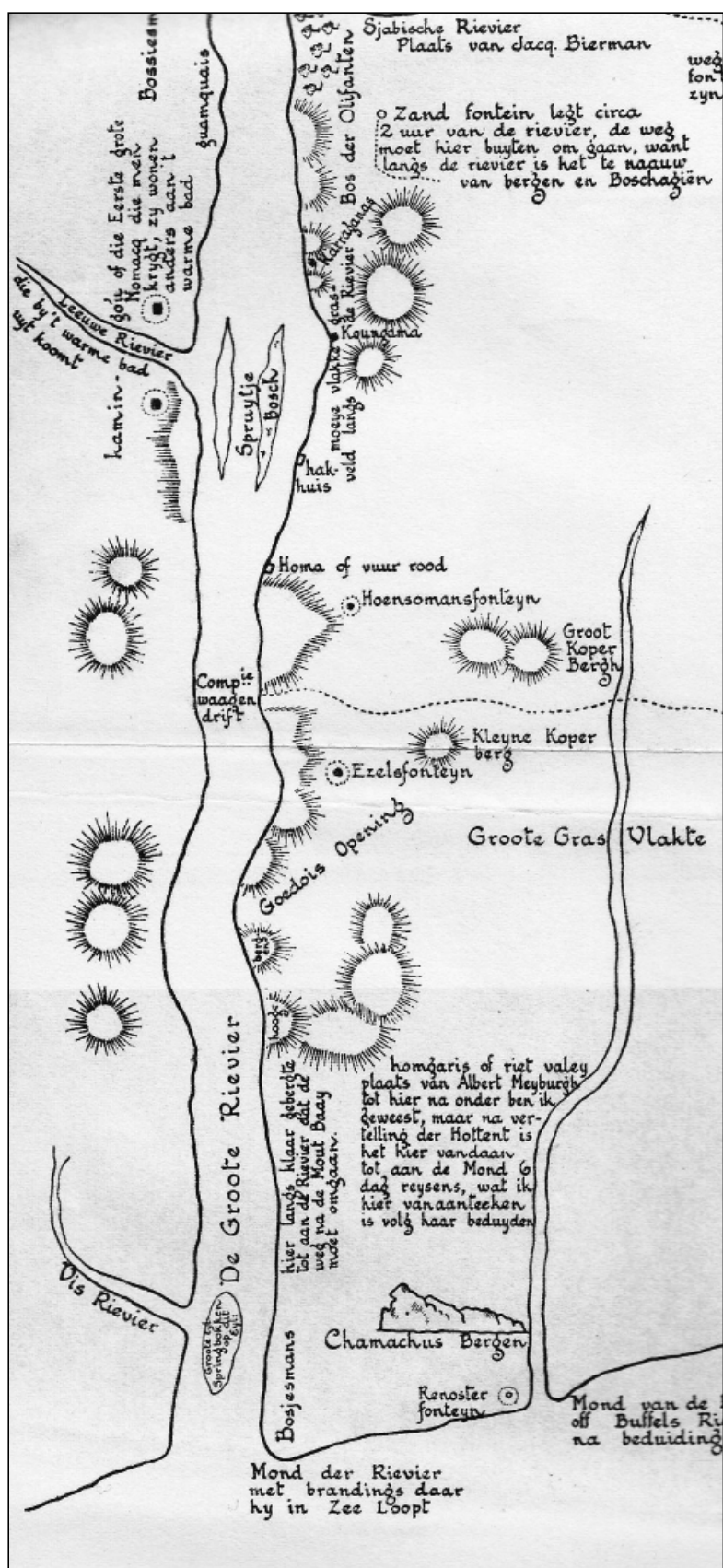
Ut i världen

Vi vet att studierna avbröts, men inte varför. Åbo brand år 1827 förstörde nämligen de flesta av Akademiens handlingar. Litet senare dyker Wikar upp i Amsterdam hos sin kusin Hasselgren, son till en annan av de Carlborgska dottrarna. Hasselgren verkade som bankir och var agent för bl.a. Falander och Wikars fadder, J. J. Röring. Falander och Röring var ansedda och åtnjöt omfattande krediter i världsmetropolen Amsterdam (med tjära och mastvirke i bakgrunden).

Vad Wikar ställde till med i Amsterdam vet vi inte, men åtminstone lärde han sig något av det holländska språket. Trängt läge blev det i alla fall och våren 1773 dyker han upp i Kapstaden, nu som soldat i VOC (Vereenigte Oost-Indische Compagnie). Han tjänstgjorde som skrivare på kompaniets sjukhus, trots att hans språk och handstil var bedrövliga. En randanmärkning påpekar ”ovanligt välutbildad” – det var han säkert jämfört med de råa ”Landesknechten” som var hans kollegor. Lönen var 9 guilden per månad. Så långt allt gott och väl, om inte de arma tärningarna så ofta skulle ha rullat så olycksaligt.

Efter ett år hade han spelskulder på 100 rixdollar. En söndag efter gudstjänsten i Oude Kerk (nu i Adderly Street, Kapstaden) ville en kumpan ha avbetalning på en spelskuld om 22 rixdollar. Då Wikar var utan medel smällde kumpanen till honom, varpå han flydde från Kapstaden österut den 4.4.1775. Han blev hjälpt av skrivaren Olof de Wet vid Stellenbosch stadskontor, som kunde lite svenska pga. nordiska släktband. De Wet gav Wikar två bössor och en häst och kanske någon form av rekommendationsbrev.

Wikar blev hemlärare bland boerna i Sneeuwbergen och Bruijntjes Hoogte (de Bruin) för en lön på 14

Wikars karta 1779 gjord av Olof de Wet med hjälp av Klaas Barend Baster. (Källa: Mossop 1935).

gilden per månad samt mat och husrum, alltså en lite bättre inkomst än som soldat åt VOC. Dessutom kan man anta att hans medicinska kunskaper var på en förhållandevis hög nivå och att han blev anlitad som husdoktor.

Dagboken

Under sin tid som hemlärare blev Wikar bekant med bröderna Klaas och Piet Baster, söner till en boer i Kamiesbergen – Johan van der Westhuiszen och en afrikansk kvinna. Bröderna hade varit guider åt Henrik Hop på dennes expedition in i Transgariet (dagens Namibia) 1761–1762. Klaas blev Wikars ”Oeplijghtbroeder” – upplysningsbroder, som berättade för honom om trakterna längs Garietfloden.

Wikar fick höra om Linnés lärjunges, Anders Sparmans botaniska resa i östra Kaplandet och red tillsammans med Klaas till Sparmans läger vid Slangrevier (nuvarande Riversunderend). Han hoppades på jobb av Sparrman som var på väg österut, dvs. längre bort från Kapstaden. Vid det laget hade Wikar redan kommit ordentligt igång med att röka dagga (hasch). Sparrman var inte imponerad och skickade bort Wikar och Klaas, som red vidare till Kamiesberg. Klaas’ far, van der Westhuiszen hade säkerligen användning för sonen som var en ovanligt bra skytt och ryttare

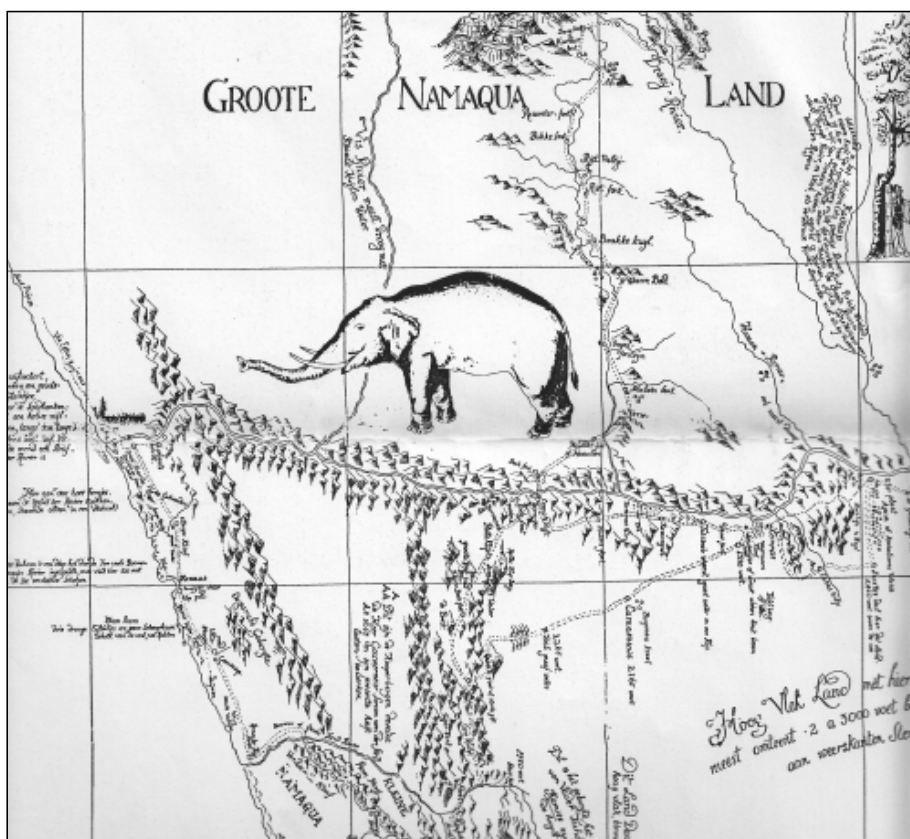
Vi kan anta att Wikar längtade tillbaka till Kapstaden; han höll kontakt med Olof de Wet. Tillsammans började de smida en plan för att få Wikar benådad – han hade nämligen den 4.1.1776 i sin frånvaro dömts till landsförvisning för desertering. I planen ingick att sammanställa en dagbok om Wikars förmenta resor längs Garietfloden. Wikar hade aldrig kommit längre norrut än Kamiesbergen, som ligger ca halvvägs mellan Kapstaden och floden. Han baserade sin redogörelse på det han hört av framför allt Klaas Baster och säkert också på det vad man visste inom familjen Bergh. De antropologiska beskrivningarna kom från Wikars kontakter med ”Tswanas” och ”Damaras” på farmen i Kamiesbergen, och tidigare i Sneeuwbergen där Wikar hade träffat Klaas.

Det blev de Wets uppgift att skriva ner alltihop, eftersom Wikars kunskaper i holländska inte

räckte till. Wikar hoppades (förgäves) med dagboken också utverka stöd av den inflytelserika ”hemrad” Henrik Cloete, dåvarande ägare av den berömda vinfarmen Constantia.

Dagboken finns i två versioner: Die Relaa, som senare utgivits flera gånger, och Die Berigt, en lite längre version, som bara finns i ett exemplar på ett museum i Pretoria. Die Relaa, liksom den bifogade kartan är helt i de Wets handstil. Dagboken innehåller imponerande etnologiska och naturvetenskapliga observationer, men de är bara till en del gjorda av Wikar, resten kommer från andra källor. Han har t.ex. beskrivit seden att ta bort en testikel för att göra en man till en bättre löpare, men det har han troligen fått från P. Kolbs anteckningar från 1715. Om man studerar Wikars karta i anslutning till dagboken finner man att minst tre etablerade farmer fanns längs floden på Wikars tid. Ägarna hette Jacob Bierman, Johan van der Haaver (idag van der Heefer) och Albert Mayburgh. Dessutom blev Gariepfloden kartlagd av Henrik Hop redan 1761, så Wikar och de Wet hade den att gå efter.

Gariepfloden var emellertid känd långt tidigare. Åren 1682–83 hade en expedition under ledning av fänrik Olof M. Berg (f. 1643 i Göteborg) företagits till trakten av Okiep. År 1686 försökte själva guvernören Simon van der Stel få igång gruvdrift vid där. Därefter hade följt många år av expeditioner till ”den stora floden” bl.a. för att köpa boskap av ”Damaras” (betalningsmedel var huvudsakligen glaspärlor). Expeditionerna är väldokumenterade pga. att deltagarna måste ha tillstånd från Land-drosten (magistraten) i Stellenbosch. T.ex. år 1702 gjorde 45 boer resan. År 1703 utskrevs 30 tillstånd och 1704 utskrevs 40. Resorna tycks ha varit lönande, för år 1705 reste land-drosten Starrenburg själv. Han tog med sig bl.a. en trädgårdsmästare med tanke på de fruktbara stränderna längs floden. Idag producerar stränderna längs Oranje-floden stora skördar av vin, frukt och grönsaker.

Henrik Hops karta 1761. (Källa: Forbes 1965.)

Åter till Kapstaden

Den 1 april 1779 skrev Wikar ett ”bönebrev” (Smeekbrief) till guvernör van Plettenberg i Kapstaden och lyckades utverka tillstånd att återvända. Under sin återresa till Kapstaden träffade Wikar översten Robert Jacob Gordon (1743–1795) den 26 juli 1779 vid Ellenboogfontein (Armbågskällan, lite norr om nuvarande Garies i Kap-provinsen). Överste Gordon var befälhavare på garnisonen i ”Kastelet” i Kapstaden och följaktligen Wikars direkta förman. Gordon var på en expedition till Gariepfloden – som han på denna resa omdöpte till Oranje-floden för att hedra sin högsta förman, prinsen av Oranje. Expeditionens huvuduppgift var att undersöka kopparfyndigheterna runt Okiep, som varit föremål för intresse nästan ett sekel tidigare. Överste Gordon var imponerad av vad Wikar hade att berätta och visa och ville ha honom med som guide, men denne ville absolut tillbaka till civilisationen. Han måste ha förlitat sig på guvernörens brev, eftersom han kunde gå emot sin förmans – Gordons–

vilja. Gordon nämner f.ö. att Wikar hade med sig ett skinn från en giraffko och en märklig kniv tillverkad av ”Tswanas” som gåvor åt guvernören.

Wikar anlände till Kapstaden den 18 september 1779 och Olof de Wet fick till stånd en ny rättegång 25.9.1779. Nämndeman Olof Bergh III (de Wets morbror) tog Wikars parti med förklaringen ”att det inte handlade om desertering, eftersom Wikar aldrig varit utanför VOC:s område”. Wikar frikändes och blev återanställd av VOC, men nu bara som soldat i ledet i löjtnant Bimlers kompani. I ”muster rolls” återfinns han under sitt riktiga namn, men 1781 dyker han upp som ”Burgher” i Stellenbosch vid namn Wickardt, född i Amsterdam. Troligen hade de Wet ett finger med i spelet. Wikar kunde dock inte hållas sig som etablerad Burgher, utan lockelsen till haschpian blev för stark och han fortsatte sina vandringar.

Referenser:

Arkiv

Algemeen Rijksarchief, s’Gravenhage – de Archieven van de Vereenigde Oostindische Compagnie 1602-1795.

Cape Archives, Roeland Street, Cape Town.

Forbes, Vernon S. Privat arkiv.

Familjen Wikar släktutredning. Greger Granviks arkiv.

Stellenbosch Municipal Archives.

Universiteit Stellenbosch, Gericke Biblioteek.

Vasa Landsarkiv. Gamlakarleby och Terjärv kyrkböcker. Johan Jacob Wikars kartor från storskiftet med kommentarer.

Tryckta källor

Bladh, P. J., Hornstedt, C. F. (1888): Resanteckningar. Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. X. Helsingfors.

Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr. oor Kaapse sake, 1778-1792 uitgegee met inleiding en aantekeninge deur G.J. Schutte; met ’n opsomming in Engels deur A.J. Böeseken, bygestaan deur H.M. Robertson. Van Riebeeck Society 1982, No 13(II).

Forbes, Vernon S: (1965) Pioneer travelers of South Africa: a geographical commentary upon routes, records, observations and opinions of travellers at the Cape, 1750-1800. Cape Town, A. A. Balkema.

Klinge, Matti (1989): Professorer. 35 professorer under lika många årtionden vid Kungliga akademien i Åbo, senare kejsarliga Alexanders-universitetet, numera Helsingfors universitet. Söderströms.

Kolb, Peter (1719): Caput Bonae Spei Hodiernum/ ”Das ist: Vollständige Beschreibung des Vorgebürges der Guten Hoffnung. Worinnen in dreyen Theilen abgehandelt wird wie es heut zu Tage nach seiner Situation und Eigenschaft aussiehet; ingleichen was ein Natur-Forscher in den dreyen Reichen der Natur daselbst findet und antrifft: Wie nicht weniger, was die eigenen Einwohner die Hottentotten vor seltsame Sitten und Gebräuche haben und endlich alles, was die Europäischen daselbst gestifteten Colonien anbetriefft.(...) mit angefügter genugsamer Nachricht, wie es aug des auctoris hinein- und heraus- Reise zugegangen ... mit nöthigen Kupfern gezieret, und einem doppelten Register versehen / von M. Peter Kolben, Rectore zu Neustadt an der Aysch bey Peter Conrad Monath”; Nürnberg, 1719. Även Under Hottentotten; 1705–1713. Die Aufzeichnungen von Peter Kolb. Herausgegeben von Werner Jopp; Horst Erdmann Verlag Tübingen und Basel; 1979

Mentzel, O. F. (1785): A Complete and Authentic Geographical and Topographical Description of the famous and remarkable African CAPE of Good Hope. Christian Friedrich Günther, Glogau.

Mossop E. E. (1935): The Journal of Hendrik Jacob Wikar (1779). The Van Riebeeck Society. Cape Town.

Sparrman, Anders (1785): Travels in the Cape 1772-1776. A Voyage to the Cape of Good Hope towards the Antarctic Polar Circle Round the World and to the Country of the Hottentots and the Caffres. Volumes I and II. Printed for G.G.J. and J. Robinson, Pater Noster Row.

Winquist A. H. (1978), Scandinavians and South Africa. Cape Town, Balkema.

Åbo Akademis studentmatrikel af Vilh. Lagus, första afdelningen 1640-1740, Helsingfors 1891.